

UDK 316.42:316.334.3:504.03
504.03:316.42:316.334.3
316.334.3:504.03

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 25. studenog 1993.

Napredak i politički koncepti*

Benjamin Čulig

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

U radu se analiziraju odnosi različitih viđenja ideje napretka i različitih političkih koncepata, za koje se pretpostavlja da predstavljaju značajne segmente strukture svijesti utemeljene na vrijednostima i stavovima.

Istraživanje je provedeno na slučajnom reprezentativnom uzorku ($N=547$) studentske populacije zagrebačkog i riječkog Sveučilišta.

Konstruirani su odgovarajući instrumenti koji su se sastojali od skala Likertova tipa, s 30 čestica za mjerenje ideja napretka, odnosno 47 čestica za mjerenje političkih koncepata.

Podaci su univarijantnim i bivarijantnim procedurama obrađeni programskim proizvodima STATJOB i SS-MAKRO paketa na računalu UNISYS. Radi testiranja hipoteze o političkoj određenosti različitih viđenja ideje napretka, u oba su prostora ekstrahirane kose latentne ortohoblike dimenzije, pod komponentnim modelom, uz PB kriterij zadržavanja signifikantnih dimenzija. Između dobivenih dimenzija provedena je standardna bi-ortogonalna kanonička analiza.

Rezultati ukazuju na postojanje tri shvaćanja napretka: 1) vrijednosno-moralno osporavanje napretka, 2) nekritički tehnicizam, i 3) humanističko-tehnički optimizam napretka. Dobiveni su sljedeći politički koncepti: 1) nacionalni purizam, 2) politički liberalizam, 3) situacijski etatizam i 4) religijska orijentacija.

Analiza kanoničkih relacija razotkrila je postojanje dviju međusobno nezavisnih relacija. Prva kanonička relacija sugerira postojanje veze između politički »desnijih« koncepata i nekritičkog tehnicizma, a druga povezuje politički liberalizam i humanističko-tehnički optimizam napretka. Obje relacije razotkrivaju tehnicističku opciju kao potencijalni temelj za uspostavljanje političkog dijaloga između politički inkomezurabilnih koncepata, nauštrb čovjekove okoline.

Ključne riječi: ideje napretka, politički koncepti, politički stavovi

1. UVOD

Ideja napretka tema je koja već stotinama godina ispunjava stranice socijalno-filozofskih, znanstvenih, kulturoloških, teoloških i inih rasprava. Neovisno o namjerama pojedinih autora, nesporno je da ona zauzima povlašteno mjesto gdje god se promišljaju temeljna pitanja čovjeka, civilizacije ili pak povijesnost opstojećeg.¹ Iako je višeznačnost pojma napretka neupitna, većina autora – naročito oni koji se međusobno teorijski spore – najčešće podrazumijeva da je konotacija ovog pojma aksiomatski samorazumljiva i barem u svojim temeljima invarijantna na različite paradigme. Upravo zbog toga javlja se niz termina koji za mnoge pojedince predstavljaju sinonime

* Ovaj rad temelji se na autorovu izlaganju na znanstvenom skupu »Uloga znanosti u održivom razvoju«, Zagreb, 11–13. ožujka 1993.

1 O tome vidjeti iscrpnije: Kalanj, 1992.

za napredak: razvoj, modernost, progres, rast itd. Time se otvaraju široki horizonti za prenošenje filozofskih i znanstvenih rasprava na područje svakodnevnog života, gdje se onda svaki pojedinac osjeća pozvanim da o toj temi da svoj sud, čime sveopća zbrka postaje potpuna. Ova »profanizacija« tipična je za mnoge sofisticirane kategorije.²

Premda smatramo uputnim pozabaviti se teorijskim određenjem pojma napretka, to nije svrha ovog rada. Namjera nam je ponajprije bila pozabaviti se znanstveno–pragmatičkom analizom onih sadržaja u poimanju napretka koji postoje u svijesti obična čovjeka. Budući da je ovaj rad dio makroprojekta »Socijalnoekološki aspekti razvoja«, u njemu naglasak neće biti na problematici napretka jer je ta tema već apsolvirana u radu I. Cifrića.³ Tema kojom se ovdje bavimo odnosi se na temeljne empirijski verificirane relacije različitih koncepcija napretka i političkih koncepata koji su također bili temom navedenog globalnog istraživanja. Premda je dvojbena određuju li različita viđenja napretka ostale stavovske i vrijednosne dispozicije koje čine strukturu svijesti pojedinca,⁴ na ovom se mjestu nećemo upuštati u probleme koje ova tematika otvara, već će nas ponajprije zanimati hipoteza o političkoj određenosti različitih viđenja napretka. Jednostavnije rečeno, zanima nas iskazuju li pojedinci skloni prihvaćanju (odbacivanju) određenog koncepta napretka »istovremenu« sklonost prihvaćanju (odbacivanju) određenog političkog koncepta.⁵

2. ODREĐENJE PREDMETA ISTRAŽIVANJA I METODOLOGIJA

Prethodno navedena hipoteza podrazumijevala je istraživanje dvaju segmenata strukture svijesti, od kojih se prvi odnosio na poimanje napretka, dok je drugi predstavljao istraživanje prihvaćanja (odbacivanja) onih ideja o ustrojstvu društva koje se općenito mogu nazvati politički koncepti. U svrhu empirijske verifikacije naše osnovne postavke konstruirana su dva instrumenta koji su u konačnoj verziji predstavljali skale Likertova tipa s rasponom 1 do 5, gdje je 1 predstavljalo potpuno neslaganje, 5 potpuno slaganje, dok je 3 bilo određeno kao neutralna pozicija. Pojedine čestice instrumenata bile su operacionalno određene preko sadržaja relevantnih za različita viđenja ideje napretka s jedne strane, odnosno relevantnih iskaza određujućih za one političke koncepte koje smo u svezi s idejom napretka smatrali relevantnima, s druge.

Instrument za mjerenje poimanja napretka sastojao se od 30 čestica i, konceptualno gledano, trebao je mjeriti pet različitih viđenja napretka. Instrument za mjerenje političkih koncepata predstavljao je modifikaciju nekoliko već ranije testiranih instrumenata za mjerenje političkih orijentacija. Sastojao se od 47 odabranih čestica koje su obuhvaćale dominantni sadržaj pet tipičnih političkih koncepata, za koje smo pretpo-

2 Takvi su pojmovi npr. *alijenacija* i *reifikacija*; njihovo korištenje u kolokvijalnom govoru potpuno je promijenilo ne samo njihovu konotaciju nego i njihov smisao. Još su lošije prošle kategorije *moral* i *čudoređe*. Ova terminološka »vulgarizacija« svojstvena je, izgleda, svim klasičnim filozofijskim pojmovima, pa ne treba čuditi što se to događa i sa znanstvenom terminologijom.

3 O rezultatima istraživanja koncepcija napretka, te njihovoj relaciji s konceptima razvoja i temeljnim ekološkim orijentacijama vidi: Cifrić, 1993b.

4 O vrijednosnoj i stavovskoj strukturiranosti svijesti pojedinca u kontekstu njegovog ekološkog orijentiranja vidjeti npr.: Čulig, 1992b.

5 Premda dosadašnja istraživanja pokazuju da je nužno razlikovati političke koncepte, političke orijentacije i političke solucije (Čulig, 1992a), u ovom radu ispitivali smo samo one političke koncepte koje smatramo fundamentalnim odrednicama političkog orijentiranja, a za koje se pretpostavlja da predstavljaju polazišta za manifestno iskazanu političnost i spremnost prihvaćanja pojedinih političkih solucija.

stavljali da su – ne samo zbog aktualnosti sadržaja na koje su se odnosile, nego i zbog njihove »trajnije« političke konotacije – sastavni element strukture stavova ispitanika.

Istraživanje je provedeno na slučajnom, reprezentativnom i stratificiranom uzorku do 547 ispitanika iz studentske populacije Zagrebačkog i Riječkog sveučilišta sredinom 1992. godine. Navedeni instrumenti bili su dio šire ankete sadržaj koje se ponajprije odnosio na ekološku problematiku, što je i bila osnovna tema cijelog znanstvenog projekta.

Rezultati su obrađeni odgovarajućim univarijantnim i multivarijantnim statističkim procedurama na SRCE-u u Zagrebu. Za sve čestice dobivene su distribucije frekvencija, koje su postupkom normalizacije transformirane u statističku formu pogodnu za daljnje procedure, od kojih ovdje iznosimo rezultate faktorske analize pod komponentnim modelom uz primjenu PB kriterija ekstrakcije faktora u bazičnoj soluciji (primijenjeno na oba instrumenta) te rezultate analize kanoničkih relacija između kosih latentnih solucija koje su orthoblique transformacijom dobivene na oba instrumenta.

Instrumenti su s obzirom na namjenu pokazali dobre metrijske karakteristike (Cronbachov alpha je u oba slučaja iznosio oko .80) te relativno visoku protumačenost predmeta mjerenja (reda veličine 60%).

U daljnjem tekstu interpretirat ćemo dobivene rezultate, uz napomenu da ćemo se na dobivene dimenzije segmenta napretka osvrnuti samo retrospektivno, jer je on već interpretiran u spomenutom radu I. Cifrića.

3. ANALIZA DOBIVENIH REZULTATA

3.1 Poimanje napretka

Od konceptualno predviđenih pet latentnih dimenzija instrumenta za mjerenje poimanja napretka ustanovljeno je postojanje triju statistički značajnih, sadržajno konzistentnih i konceptualno prepoznatljivih skupina čestica, dobivenih iz bazične solucije na kojoj je izvršena varimax rotacija te potom orthoblique transformacija. Ove kose latentne dimenzije su s obzirom na sadržaj imenovane na sljedeći način:

NBQ 1: VRIJEDNOSNO–MORALNO OSPORAVANJE NAPRETKA

NBQ 2: NEKRITIČKI TEHNICIZAM

NBQ 3: HUMANISTIČKO–TEHNIČKI OPTIMIZAM NAPRETKA

U najkraćim crtama, njihov je sadržaj sljedeći:

NBQ 1 podrazumijeva da napredak znanosti i tehnike ne donosi čovjeku ništa dobra; čovjek je sve osamljeniji, a u društvu sve više slabi solidarnost. Slabe i moralne norme, a nasuprot tome jača egoizam i bezakonje, što sve zajedno podrazumijeva nazadovanje ljudskosti. Dakle, što civilizacija više tehnički napreduje, čovjek postaje neprirodniji. Sve više gubi sposobnost kreativnog mišljenja, a umjesto toga razvija se agresivnost i moralna bezobzirnost.

NBQ 2 predstavlja koncept zastupnici kojega nisu zabrinuti zbog zagađivanje okoliša, jer drže da je ono beznačajno u odnosu na prednosti koje donosi tehnička civilizacija. Vjera u napredovanje znanosti i tehnike podrazumijeva i vjeru u neiscrpnost prirodnih resursa; ako se oni i iscrpu, znanost će pronaći nove izvore energije. Dakle, bolje je živjeti u tehnički savršenom svijetu, nego u tzv. nedimutoj prirodi.

Zastupnici ovog koncepta također vjeruju da je znanost posebno potrebna našem društvu, bez obzira na moguće posljedice po okoliš.

NBQ 3 temelji se na vjerovanju u humanističku ulogu znanosti i tehnike; one, naime, umanjuju ljudsku patnju i popravljaju ljudsku narav. One također generiraju nove vrijednosti, koje su jednako dobre kao i stare, pa napredak znanosti i tehnike zapravo kroči smjerom čovjekovih očekivanja. On je blagotvoran za prirodu i koristan za čovjeka. Ukratko, savršenstvo tehničkih mogućnosti donosi savršenstvo ljudskog života.

Napomenimo također da je korelacija prve navedene dimenzije (NBQ 1) s preostala dva zanemariva, dok je korelacija NBQ 2 i NBQ 3 pozitivna i zadovoljavajućeg iznosa.

3.2.1 Deskriptivna analiza prostora političkih konceptata

Premda je za problem kojim se u ovom radu bavimo zapravo irelevantno u kojoj mjeri ispitanici prihvaćaju (odbacuju) pojedine tvrdnje koje čine političke koncepte, navest ćemo, zbog korektnosti, distribucije frekvencije iskazane preko postotaka stupnjeva slaganja te aritmetičke sredine onih tvrdnji koje saturiraju ekstrahirane dimenzije. Uz navedene tvrdnje navodimo i one koje su zbog raznih razloga zanimljive za situacijski bremenitu hrvatsku političku stvarnost. Također, navodimo i one tvrdnje koje saturiraju faktore koji nisu zadržani uz korišteni PB kriterij ekstrakcije faktora, no koje očito jesu relevantne za prostor političkog promišljanja.

Tvrdnje ćemo podijeliti u tri skupine, gdje će u prvoj biti one najprihvaćenije, u drugoj one čije su distribucije približno normalne, dok će u trećoj skupini biti najmanje prihvaćene tvrdnje.

Tablica 1.1 – Najprihvaćenije tvrdnje prostora politike

Sadržaj tvrdnje	Distribucija frekvencija ⁶					
	1	2	3	4	5	\bar{x}
1. Privatno vlasništvo čini ljude preduzimljivijima u gospodarskom životu nego društveno vlasništvo.	.4	1.8	5.1	45.7	46.4	4.34
2. Prijeko je potrebno postojanje političke konkurencije u vidu političkih stranaka da bi društvo bolje funkcioniralo.	1.1	2.7	9.3	40.6	45.5	4.25
3. Sudstvo bi trebalo biti potpuno neovisno o ostalim državnim organima.	.4	3.8	15.0	34.7	45.3	4.19
4. Država treba osigurati nesmetanu provedbu tržišnog gospodarstva.	.9	2.0	8.6	51.7	35.8	4.17
5. Zarade ne treba ničim ograničavati.	.4	7.5	13.5	41.7	36.4	4.05
6. O bitnim pitanjima trebali bi odlučivati oni koji su dovoljno stručni i obrazovani.	2.0	6.8	10.1	49.2	31.3	3.99
7. Odluke svake vlade trebala bi potpuno nadzirati politička opozicija.	2.2	6.4	20.1	46.4	23.9	3.81
8. Materijalne su razlike prirodne jer postoje znatne razlike u sposobnostima pojedinaca.	3.5	10.6	14.8	47.0	23.6	3.75
9. Pravo odlučivanja o svim bitnim pitanjima trebao bi imati isključivo višestranački parlament, odnosno sabor.	2.9	12.6	18.1	41.5	24.1	3.69

6 Napomena: u tablicama 1.1 do 1.3 izostavljeni su postoci onih koji nisu odgovorili na pojedine tvrdnje, tako da je ukupan zbroj postotaka manji od 100%.

Za ovu skupinu tvrdnji karakteristično je sljedeće:

a) Sve distribucije su pozitivno asimetrične; većina ispitanika se s tvrdnjama slaže, bilo u potpunosti, bilo djelomično. Takvih je oko 2/3.

b) Sve tvrdnje sadržajno se odnose na demokratske (građanske) slobode, s jedne strane, te na liberalističke ideje, s druge.

c) Pojedinačno gledano osnovni sadržaji su sljedeći: privatno vlasništvo, politički pluralizam, politička i tržišna konkurencija, stručnost i obrazovanost u političkom odlučivanju, liberalizacija privređivanja te parlamentarna demokracija i političke slobode kao temelj društva.

Iz prethodnih se napomena, dakako, ne može zaključiti da ovaj skup tvrdnji reprezentira politički koncept određene skupine ispitanika, jer iz formalne sličnosti postotaka prihvaćanja ne slijedi da isti ispitanici jednako odgovaraju na pojedina pitanja. Oni, naime, mogu preferirati pojedine tvrdnje istovremeno preferirajući neki politički koncept sasvim drugačije političke provenijencije! Potpuno bi pogrešno bilo zaključiti da je većina ispitanika demokratski ili pak liberalno orijentirana. Jedino što smijemo zaključiti jest to da su sadržaji ove provenijencije općenito prihvaćeniji, vjerojatno stoga što ispitanici u njima prepoznaju konotacijsku bliskost svojim interesima, ne prepoznajući istovremeno i njihovu konceptualnu »pripadnost«. Zaključit ćemo da općenita sklonost liberalizmu i demokratičnosti jest svojevrsni politički potencijal, no, njegova se usmjerenost na akcijskom planu može »upregnuti« u sasvim drukčiji politički rezon.⁷

Tablica 1.2 – Osrednje prihvaćene tvrdnje prostora politike

Sadržaj tvrdnje	Distribucija frekvencija					
	1	2	3	4	5	\bar{x}
1. Političare bi trebalo zamijeniti prvenstveno znanstvenicima i stručnjacima.	2.7	16.8	28.2	34.7	16.8	3.44
2. Religija donosi smirenost i utjehu; zato joj treba omogućiti da što većem broju ljudi donese sreću i radost.	8.6	15.9	26.0	35.5	12.1	3.20
3. Oni koji upravljaju državom, trebaju biti čvrsti i odlučni u donošenju odluka, ma koliko one bile drastične.	9.9	16.6	32.7	29.4	10.4	3.11
4. Država je prenositelj narodnog duha vjekovima utemeljenog u jeziku, običajima i vjeri.	8.6	23.0	27.6	32.5	7.5	3.05
5. Za mene je čovjek bez nacije kao čovjek bez vlastitog doma.	13.3	19.7	22.9	29.4	13.0	3.04
6. Sada je nužno da država uspostavi strogu disciplinu u životu i radu.	12.8	24.3	24.9	28.7	.2	2.93
7. Razvojem i primjenom znanosti i tehnike mogu se prevladati svi važni problemi u društvu.	6.4	32.4	27.6	27.8	5.3	2.92
8. Čovječanstvo predstavlja pravu ljudsku zajednicu; svaka je podjela na nacije štetna i besmislena.	8.6	32.0	19.4	14.1	4.2	2.90
9. To što je ovoj zemlji potrebno, jest nekoliko hrabrih, neumornih i odanih vođa u koje narod može imati povjerenja.	18.8	22.9	26.5	23.2	7.1	2.73
10. Tehnika i tehnologija trebaju imati najvažniju ulogu u društvu.	8.4	39.9	30.9	17.4	3.1	2.66
11. Ideju o postojanju Boga treba prihvatiti kao apsolutnu istinu.	21.0	31.8	17.7	17.0	10.4	2.58

⁷ Ne samo demokratski nego — često — i totalitarni režimi pozivaju se na demokratska načela, slobodu i ostale općecivilizacijske tekovine; problem je u tome što realizaciju istih vide »drugačije«...

Prvi dojam koji ostavlja ova skupina osrednje prihvaćenih tvrdnji jest šarolikost njihova sadržaja. Koji su to »drugi po važnosti« sadržaji prostora politike? To su: nacija, religija, odnos spram tehnike i tehnologije te discipliniranost i odlučnost u politici i životu uopće. Za razliku od prethodnog skupa tvrdnji, koje barem ostavljaju dojam koncepta, ovdje se o unutarnjoj konzistenciji tvrdnji ne može ni govoriti. One naprosto pripadaju različitim ustrojstvima političke svijesti. Dakako, oblik distribucija frekvencija načelno jest sličan – one su nešto »normalnije« od distribucija iz *Tablice 1.1*. No, tim prije ne mora biti riječ o tome da isti ispitanici prihvaćaju (odbacuju) pojedine tvrdnje.

Pogledamo li postotke opredjeljivanja za pojedine tvrdnje uočavamo da se neke od tvrdnji u većoj mjeri odbacuju. Primjerice, ideja o postojanju Boga neprihvatljiva je za više od 50% ispitanika. Sličan je odnos prema državi kao prenositelju temeljnih, etnički određenih sadržaja te prema tvrdnjama koje se odnose na tehnicistička viđenja političkog prostora. Stječe se dojam da bi u politici trebalo više stručnosti, ali ne one utemeljene na vladavini znanstvenika. Evidentno je također da ni kozmopolitističke ideje nemaju »zeleno svjetlo« u hrvatskoj političkoj stvarnosti; postotak onih koji odbacuju ideje ove vrste iznosi oko 40%.

Odnos spram nacije i religije (u institucionalnom smislu) mogao bi se okarakterizirati kao blagonaklono odobravanje, bez da se njihovu djelovanju pridaju uže političke konotacije. Također upada u oči podijeljenost ispitanika oko pitanja uloge društvu »odanih, povjerljivih« pojedinaca, za što se zalaže oko 30% ispitanika, dok je protiv toga oko 40% ispitanika. Zaključit ćemo da ovaj skup tvrdnji reprezentira tipične teme oko kojih dolazi do podvajanja ispitanika, što ih ne deklarira jasnije za neki određeni politički koncept. Na ovim se temama, točnije na njihovoj vještoj političkoj upotrebi, vjerojatno mogu dobiti politički bodovi, posebno u slučaju opće političke apatije, odnosno situacije u kojoj većina obrazovanih pojedinaca (riječ je o studentskoj populaciji!), pri političkom opredjeljivanju, artikulira svoju političnost na kvazi-politički način, čime postaju »jeftini« na političkom tržištu.

Tablica 1.3 – Najmanje prihvaćene tvrdnje prostora politike

Sadržaj tvrdnji	Distribucija frekvencija					
	1	2	3	4	5	\bar{x}
1. Sada je potrebno da država preuzme potpunu kontrolu nad javnim i privatnim životom.	39.5	40.4	14.4	4.0	1.1	1.85
2. Socijalizam kao društveno ustrojstvo jedini omogućuje zadovoljenje interesa svih građana.	39.9	36.9	16.6	4.2	1.8	1.90
3. Otvorenost prema drugim nacijama donosi čovjeku više štete nego koristi.	28.9	46.4	15.4	4.8	2.4	1.99
4. Nacionalno mješoviti brakovi unaprijed su osuđeni na propast.	25.8	44.1	19.4	6.2	2.4	2.09
5. Crkva bi trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život.	33.3	32.4	20.5	8.6	3.7	2.12
6. Državni bi aparat u svim zemljama trebala preuzeti radnička klasa.	20.8	45.9	27.1	4.0	1.5	2.17
7. Besmislena je tvrdnja da su sve nacije jednake; očito je da ima vrednijih i manje vrijednih nacija.	34.4	31.8	12.6	13.9	5.3	2.18

8. Treba težiti očuvanju čistoće svake pojedine nacije.	28.0	32.0	19.4	14.1	4.2	2.27
9. Treba spriječiti djelovanje pojedinaca koji predstavljaju oporbu društvenom poretku.	26.9	32.9	23.2	12.4	3.7	2.30
10. Brzi gospodarski razvoj zahtijeva jaku centralnu vlast koja će kontrolirati gospodarstvo.	23.8	33.8	25.4	13.2	3.1	2.36
11. Jedino državni aparat može osigurati socijalnu sigurnost i pravdu.	22.3	33.5	28.2	12.2	2.9	2.37
12. Bilo bi najbolje kada bi pripadnici pojedinih nacija živjeli isključivo u vlastitim republikama.	23.4	34.0	18.1	14.6	8.0	2.44
13. Čovječanstvo treba za cilj postaviti potpuno ukidanje nacija.	14.3	38.2	27.2	12.4	5.1	2.48
14. Samo čovjek oslobođen od vjerskih obveza može slobodno i samostalno odlučivati o svojoj sudbini.	15.4	37.1	28.2	13.2	4.6	2.50

Za razliku od prethodnih skupina tvrdnji, u ovoj smo ih grupi poredali po neprihvatanju. Najmanje prihvaćeni sadržaji odnose se na pojmove kontrole privatne i javne sfere te na socijalizam. Tvrdnje vezane uz njih odbacuje 80%, odnosno 75% ispitanika. Sljedećih nekoliko tvrdnji odbacuje oko 65% ispitanika, a odnose se na: probleme nacionalne distance, ulogu crkve u političkom životu te na vodeću ulogu radničke klase u politici.

Kao što je vidljivo, ispitanici nisu skloni miješanju privatne sfere i sfere politike. Oni, izgleda, strogo razdvajaju vjerovanje od njegove institucionalizacije, red u društvu od društva reda, patriotizam i nacionalnu vezanost od nacionalne isključivosti i purizma. To, primjerice, znači da iz činjenice što netko prihvaća učenje vjere ne mora slijediti i zalaganje za politizaciju Crkve. Također, vezanost za vlastitu naciju ne slijedi iz osjećaja superiornosti nad drugim nacijama.

Kad bismo kojim slučajem navedenu skupinu tvrdnji mogli tretirati kao konceptualnu cjelinu, zaključili bismo da njome dominira tolerancija na interpersonalnom, nacionalnom i religijskom planu. Budući da je to pomalo nespojivo s onom slikom stvarnosti koju nam diktiraju indikativne tenzije u svakidašnjici, zaključujemo da se ove tvrdnje vjerojatno doživljavaju apersonalno, ne obvezujući pojedinca na bilo kakvu deklariranost.⁸

Dakako, iz sličnosti dviju distribucija frekvencija ne slijedi i njihova koreliranost, pa se ispitanici mogu vrlo različito opredijeliti za pojedine tvrdnje. Nemogućnost rekonstruiranja tipičnih latentnih relacija koje bi nam jednoznačnije odgovorile na prethodna pitanja ujedno je i osnovna slabost svake univarijatne deskripcije. Stoga ćemo analizu distribucija frekvencija shvatiti kao preliminarni, inicijalni materijal koji nam daje samo grube informacije o prosječnim opredjeljivanjima glede pojedinih tvrdnji. U analizi koja slijedi odgovorit ćemo na pitanja vezana uz latentnu strukturu koja stoji u pozadini netom interpretiranih manifestnih iskaza. Interpretacija će obuhvatiti matricu faktorske strukture dobivenu kosom orthoblique transformacijom, interkorelacije dobivenih latentnih dimenzija te ostale relevantne statističke informacije.

⁸ Ovaj način razmišljanja čest je u kontekstu odnošenja prema ekološkoj problematici. Pojedinci skloni zagovaranju čiste okoline vrlo brzo postaju indiferentni ako to zahtijeva osobna financijska izdavanja. Također, žestoki protivnici nuklearnih elektrana često to prestaju biti onog trenutka kad im se obeća ekološka renta, koja uvišestručuje njihove prihode...

3.2.2 Politički koncepti

Premda je instrument za mjerenje političkih koncepata pod GK kriterijem ekstrahirao 7 latentnih dimenzija, odlučili smo se za nešto »strožiji«⁹ kriterij zadržavanja faktora u bazičnoj soluciji. Osim statističkih razloga u obzir smo uzeli i relativno slabu saturiranost nekih dimenzija česticama instrumenta te djelomično i njihovu sadržajno–konceptualnu inkonzistentnost.

Naš je instrument, uz navedene opaske, ekstrahirao 4 latentne dimenzije koje su, shodno prethodno navedenoj proceduri ekstrahiranja dimenzija napretka, transformirane u kose orthoblique pozicije. Ove dimenzije tumače 39.24% ukupne varijance instrumenta. U našem slučaju količina varijance koju tumače pojedini faktori slijedi logiku njihovog rasporeda. Tako najviše tumači prvi faktor (oko 14%), nešto manje drugi faktor (oko 12%), dok upola manje tumače preostala dva faktora (po oko 6%).

Analizirajmo dobivene dimenzije redom. U tablicama koje slijede iznosimo faktor-ske saturacije čestica na zadržanim dimenzijama koje su veće od .50.¹⁰

Tablica 2.1 – NACIONALNI PURIZAM (PBQ 1)

1. Bilo bi najbolje kad bi pripadnici pojedinih nacija živjeli isključivo u vlastitim republikama.	.78
2. Treba težiti očuvanju čistoće svake pojedine nacije	.73
3. Besmislena je tvrdnja da su sve nacije jednake; ima vrednijih i manje vrijednih nacija.	.71
4. Otvorenost prema drugim nacijama donosi čovjeku više štete, nego koristi.	.71
5. Nacionalno mješoviti brakovi unaprijed su osuđeni na propast.	.61
6. Za mene je čovjek bez nacije kao čovjek bez vlastitog doma.	.54

Sadržaji ovog faktora nisu nikakva posebna novost. Susrećemo ih u konceptu šovinizama različitih provenijencija (npr. kulturni šovinizam, politički šovinizam itd.). Oni su također okosnica nacional–socijalizma te, dakako u svim izrazitijim slučajevima, okosnica nacionalne distance s tendencijom prema nacionalnoj isključivosti. Ipak, mišljenja smo da nijedan od navedenih koncepata nije adekvatno određenje sadržaja ovog faktora, kojeg iz nekoliko razloga treba promatrati ne samo sadržajno nego i situacijski. Analizirajmo najprije sadržajnu stranu tvrdnji koje čine ovaj faktor.

Prva tvrdnja zalaže se za princip nacionalno–teritorijalne segregacije. U tom kontekstu jasna je i logika druge tvrdnje, koja pretendira na onemogućavanje krvnih veza; daljnja konkretizacija iskazana je u tvrdnji 5, gdje se to i eksplicitno zahtijeva. Mišljenja smo da je tvrdnja 3 tipična šovinistička teza koja bi trebala opravdati prethodno »postuliranu« isključivost i segregaciju. Jasno je, naime, da pod »vrednijom« nacijom ispitanici podrazumijevaju vlastitu naciju. Sljedeća tvrdnja daljnja je ideologizacija deklarirane nacionalne segregacije, kojom se »cilja« na utilitarno–pragmatičku dimenziju bespredrasudnih odnosa s drugim nacijama. Naime, onaj tko nije barem sumnjičav prema drugim nacijama, zapravo neracionalno postupa! Mišljenja smo da se ovom

9 Dakako, nije riječ o statističkom shvaćanju strogosti. Kod idealnih bi instrumenata svi kriteriji ekstrakcije pod istim generalnim modelom dali jednak broj značajnih dimenzija. PB kriterij (Štalec i Momirović, 1971) ekstrahira faktore iz valjane a ne iz ukupne varijance instrumenta. Dakle, ukoliko je unikvitetna varijanica zanemariva, bit će i valjana varijanica bliža ukupnoj varijanci, pa će broj zadržanih faktora u obje solucije biti praktički jednak.

10 Podaci su uzeti iz orthoblique matrice faktorske strukture, pa navedeni podaci predstavljaju korelacije pojedine čestice s interpretiranom dimenzijom.

tvrdnjom apelira na svijest onih koji su skloni zastupanju racionalnih koncepata, npr. tehnicizma. Konotacija posljednje tvrdnje mogla bi se mirne duše protumačiti kao patriotistički iskaz kad ne bi bila prisutna u kontekstu ovog faktora. S druge strane, ona se ne može protumačiti niti kao tipičan nacionalistički iskaz jer bi onda vjerojatno poredak tvrdnji u faktoru bio obrnut. Preostaje nam još tumačenje da se ovom tvrdnjom očito afektivnog sadržaja upotpunjuje ideologijska »argumentacija« kojom se nastoje pridobiti i oni skloniji afektivnim procjenama.

Kako, dakle, imenovati ovaj faktor? Uzmemo li u obzir aktualnu situaciju u Hrvatskoj posljednjih godina, u kojoj postoji evidentno induciran »segregacijski naboj«, na što ukazuju i neka druga istraživanja,¹¹ zaključujemo da je riječ o potrebi ograđivanja (distanciranja) od nekih (sasvim konkretnih) nacija koje su involvirane u međunarodne sukobe u krajnje ekstremnoj socijalnoj situaciji kao što je to rat. Naša je procjena da ovaj situacijski »determinizam« daje dominantni naglasak očito naglašenom »čišćenju« vlastite nacije od svega što ne predstavlja njeno najuže određenje. Predlažemo da se ovaj koncept nazove NACIONALNI PURIZAM.

Tablica 2.2 – POLITIČKI LIBERALIZAM (PBQ 2)

1. Prijeko je potrebno postojanje političke konkurencije u obliku političkih stranaka, da bi društvo bolje funkcioniralo.	.67
2. Sudstvo bi trebalo biti potpuno neovisno o ostalim državnim organima.	.66
3. Država bi trebala osigurati potpuno nesmetanu provedbu tržišnog gospodarstva.	.61
4. Privatno vlasništvo čini ljude poduzimljivijima u gospodarstvu, nego li društveno vlasništvo.	.58
5. Čovječanstvo treba kao svoj cilj postaviti potpuno ukidanje nacija.	.54

Politički pluralizam, tržišno gospodarstvo, privatno vlasništvo, neovisno sudstvo temelji su modernog shvaćanja demokracije. No, redosljed važnosti pojedinih političkih zahtjeva iskazanih u nekom viđenju društvenog ustrojstva nije beznačajan. Svaka klasifikacija političkih koncepata i orijentacija suptilnija od one u kojoj je riječ o »lijevoj« i »desnoj« poziciji zapravo je pokušaj rekonstruiranja realne političke scene, na kojoj se mnoštvo političkih i drugih interesa uobličuje u političke programe, za koje se kasnije ustvrdi da i nisu baš onoliko srodni koliko je njihov deklarirani sadržaj manifestno sličan. Tako se može govoriti o više vrsta etatizama (npr. politički i socijalni), o više vrsta liberalizma te o još većem broju demokratskih koncepata. Budući da je primarna funkcija pojedinih političkih zahtjeva privlačenje potencijalnih poklonika i birača, razumljivo je da će se u programu neke stranke naći »pomiješani« sadržaji svih vrsta – kako oni koji su ključna okosnica političkog programa tako i oni koji samo popunjavaju konceptualne praznine.¹²

11 Vidjeti npr. radove Čuliga i sur. objavljene u zborniku Sociologija i rat (1992), u kojima su ustanovljene ne samo političke orijentacije ovog sadržaja, već i njihove ekstremnije forme.

12 Upravo naša politička stvarnost obiluje primjerima ove vrste. Politički programi gotovo svih stranaka sadrže zahtjeve za čistom okolinom, što je očito sasvim nebitan element programa, jer praktički nijedna stranka nije poduzela baš ništa da bi takve zahtjeve realizirala. No, ekološki zahtjevi itekako su korisni kao strategijski elementi u političkoj borbi. Tako će se npr. nužnost uvoza ugljena ili neke druge supstance (što je, dakako, skupo i za što treba dati adekvatno obrazloženje!) jednostavno opravdati ekološkom kvalitetom uvezene sirovine u usporedbi s ekološkom kvalitetom domaćih resursa. Dakako da je ovakva argumentacija savršeno racionalna, što i jest jedan od elemenata umijeća vladanja...

Analizirajmo tvrdnje koje saturiraju ovu dimenziju u svjetlu prethodnih napomena. Prva tvrdnja predstavlja nešto više od običnog političkog pluralizma. Ona u svojoj potki sadrži ideju konkurentnosti. Takav zahtjev prije bi postavili oni koji smatraju da nemaju adekvatnu ulogu u političkom životu nego li oni koji vladaju društvom i određuju smjernice njegova razvoja. Nije, dakle, samo riječ o pukom političkom natjecanju, već prije o potrebi postojanja političke opozicije. Tome u prilog govori i sljedeća tvrdnja, koja se zalaže za nezavisno sudstvo. To je, naime, preduvjet legaliteta političke opozicije. U tom kontekstu razumljiviji su i zahtjevi za liberalizacijom tržišta, utemeljenom na fakticitetu privatnog vlasništva (tvrdnje 3 i 4).

Navedeni zahtjevi predstavljaju okosnicu koncepta liberalizma zasnovanog na političkom legitimitetu. Kad u ovom faktoru ne bi bila prisutna posljednja tvrdnja, prethodna analiza bila bi dostatna. No, kako u njega uklopiti tvrdnju o potrebi potpunog ukidanja nacija, i to na svjetskoj razini? Saturacija ove varijable nije nimalo slabija od saturacija ostalih tvrdnji, što podrazumijeva da ih objedinjuje ista latentna dimenzija. Navedeni zahtjev na neki je način »promjena teme« kojom se ovaj politički koncept bavi. Naime, nijedan liberalizam ne stavlja poseban naglasak na nacionalno, već je, štoviše, a–nacionalan. Dva su moguća objašnjenja:

a) tržišna konkurentnost zahtijeva brisanje svih ograničenja, pa i granice nacionalnih država; u tom slučaju fiksiranje na naciju samo je smetnja koja koči nesmetan tijek roba i investicija,

b) situacijski gledano, dominantna prostora politike u Hrvatskoj jest fokusiranje na temu nacionalnog, što ujedno predstavlja i najdjelotvornije sredstvo napredovanja u politici; nacionalno pripadanje određuje i političko pripadanje, što u kriterije političnosti unosi apriornu diferencijaciju – ergo, onemogućuje političku raznolikost i istinsku političku konkurentnost.

Mišljenja smo da bi se oba objašnjenja mogla racionalno prihvatiti, premda smo skloniji veću važnost pridati onom drugom, jer se opoziciji u Hrvatskoj najčešće prigovara da nije dovoljno angažirana oko zajedničkog, najčešće nacionalnog programa. Ovo objašnjenje ne mijenja bitno smisao prethodne analize sadržaja ovog faktora, pa ćemo ga jednostavno nazvati **POLITIČKI LIBERALIZAM**.

Tablica 2.3 – SITUACIJSKI ETATIZAM (PBQ 3)

1. Sada je nužno da država uspostavi strogu disciplinu u životu i radu.	.65
2. Jedino državni aparat može osigurati socijalnu sigurnost i pravdu.	.58
3. Oni koji upravljaju državom, trebaju biti odlučni u donošenju odluka, ma koliko one bile drastične.	.58
4. Država je prenositelj narodnog duha vjekovima utemeljenog u jeziku, običajima i vjeri.	.54
5. Treba spriječiti djelovanje pojedinaca koji predstavljaju oporbu društvenom poretku.	.54
6. To što je ovoj zemlji potrebno, jest nekoliko hrabrih, odanih i neumornih vođa, u koje narod može imati povjerenja.	.52

»Ordine et labore« – parola je koja daje intonaciju ovoj skupini tvrdnji koje saturiraju treću ekstrahiranu dimenziju. Stroga disciplina, sigurnost, pravda, izvršna odlučnost i administrativna čvrstoća odlike su koje bi po zastupnicima ovog, evidentno etatističkog koncepta trebale krasiti državu kao temelj društvenog ustrojstva. U istom smislu država bi trebala biti jedini politički entitet koji odlučuje o tome što je

politički ispravno, a što predstavlja opasnost za opstanak društvenog poretka. Da bi to bilo ostvarivo, potrebno je nekoliko pojedinaca (vođa) u koje narod može imati povjerenja, koji će biti odgovorni ne samo za očuvanje poretka nego i za očuvanje vjekovnih temelja tako zasnovane države: jezika, običaja i vjere.

Svakom je analitičaru prostora politike poznato da se etatistički koncept (kao uostalom i većina drugih koncepata) javlja u međusobno bitno različitim varijetetima, ovisno o tome na koji se aspekt, odnosno sferu »primjene«, stavlja jači naglasak. Ukoliko je riječ o zahtjevu za državom kao jamcem socijalnih prava pojedinaca, govorimo o socijalnom etatizmu. Naglasak na zagovaranju države kao jamca političkih prava pojedinaca (dakako, onih koja pripadaju sasvim određenom referentnom obrascu) predstavlja politički etatizam. Najčešće se svaki od njih može pripisati pojedinim društvenim snagama, ovisno o njihovim interesnim područjima i političkoj orijentaciji. No, oni se mogu i spojiti ukoliko u društvu postoji politička monolitnost, pa je onda prije riječ o totalitarizmu nego o etatizmu (kao npr. u slučaju državnog socijalizma).

Gledamo li navedene tvrdnje na ovaj način, teško ćemo pojmiti njihovu stvarnu pozadinu. Naime, ukoliko je ovdje riječ o bilo kojemu od navedenih etatizama, teško je objasniti zadovoljavajuće saturacije i onih tvrdnji koje su u kontekstu etatističkih zahtjeva u najmanju ruku izlišne. Nije li dovoljno da postoji jaka država s djelotvornom državnom administracijom, koju vode povjerljivi i zajedničkim vrijednostima i idejama odani pojedinci, brinući se za socijalnu sigurnost i pravdu, dok se građani drže reda i pregalački se angažiraju na zajedničkom boljitku? Zašto je još potrebno stavljati naglasak na drastičnosti u donošenju odluka, na borbu svim sredstvima protiv »opozicije društvenom poretku«, i to ovog trenutka – sada?

Ova posljednja riječ, kojom zapravo započinje čitav koncept, govori u prilog situacijski određenom skupu tvrdnji, kojim se na neki način određuje ne toliko trajnost političkog opredjeljenja, već prije kritički nastrojena zabrinutost generirana očitom situacijskom nedjelotvornošću i općim rasulom vrijednosti, ideja i elementarnih uvjeta opstanka pojedinca. Jedino se u takvoj situaciji mogu na istom polu političkog kontinuuma naći oni koji zapravo imaju različite političke interese, ali koje situacijska nužda sili na »idejnu koaliciju«, čiji je znak raspoznavanja već poznata sintagma »tko nije s nama, taj je protiv nas«.

Bez pretenzija da smo jednoznačno objasnili sadržaj ovog faktora, mišljenja smo da ga određuju i elementi političkog i elementi socijalnog etatizma, koji su prije svega situacijski generirani. To znači da ustrajanje na ovakvom skupu zahtjeva može prostor politike usmjeriti u bilo kojem od navedenih etatističkih »smjerova« – od socijalnog i političkog do totalitarističkog. Zato ćemo ovaj faktor uvjetno nazvati **SITUACIJSKI ETATIZAM**.

Tablica 2.4 – RELIGIJSKA ORIJENTACIJA (PBQ 4)

1. Religija donosi čovjeku smirenost i utjehu; zato joj treba omogućiti da što većem broju ljudi donese sreću i radost.	.82
2. Ideje o postojanju Boga treba prihvatiti kao apsolutnu istinu.	.78
3. Samo čovjek oslobođen od vjerskih obveza može slobodno i samostalno odlučivati o svojoj sudbini.	-.76
4. Crkva bi trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život.	.72

Četvrta latentna dimenzija homogena je i konzistentna, kako po sadržaju tako i po veličini saturacija pojedinih tvrdnji. Tematika religije i religijskog uvjerenja zapravo je jedini sadržaj tvrdnji; kad ne bi bilo posljednje tvrdnje ovaj faktor i ne bi spadao u politički određene strukture mišljenja.

Najkraće rečeno: zbog toga što religija donosi smirenje i sreću, što je postojanje Boga jamstvo za to, te zato što vjerske obveze upravo omogućuju samostalno odlučivanje o vlastitoj sudbini, Crkva bi kao institucija trebala imati *de facto* političke funkcije – to je sažetak ovog skupa tvrdnji. Ipak, to nije dovoljan razlog za izvođenje zaključka o klerikalističkim intencijama zastupnika ove orijentacije. Naime, iako su saturacije pojedinih tvrdnji podjednake, uključenost Crkve u politički život ipak je najmanje važan zahtjev. Također, »društveni i politički život« vrlo je široko područje uključenosti, te se prije može shvatiti kao pokušaj pridavanja veće važnosti Crkvi općenito.

I ostale tvrdnje su konativno neodređene, ali zato afektivno jednoznačno usmjerene. Upravo zato ovdje je riječ o skupu uvjerenja, a ne o konceptu koji traži racionalnu okosnicu.

S obzirom na činjenicu da su i prijašnja istraživanja prostora politike i političkog orijentiranja pronalazila dimenzije ovakvog tipa, no najčešće združene s »političnijim« sadržajima,¹³ smatrat ćemo da postoje indikacije koje govore u prilog tezi o jednoznačnijem profiliranju na segmentu kojega čine etnos, nacija, tradicija i religija. To znači da zastupnici religijske orijentacije više ne trebaju ostale sadržaje za stavovsko uobličavanje svog habitusa (premda, dakako, nemaju ništa protiv njih!). Njihovi interesi su naprosto apsolvirani religioznošću i jedino još traže kakvo-takvo jamstvo u vidu proširenja ingerencija Crkve na područje javnoga (čitaj: političkog) života.

Prethodni izvod smatramo samo inicijalnom intepretacijom onih procesa koji se vjerojatno trenutačno odvijaju, a koji definitivnije mogu krenuti bilo kojim pravcem, dakle i onim iz prethodnog razdoblja hrvatske političke stvarnosti.

Kako bismo izbjegli sve nedoumice koje mogu proizaći iz prethodnih hipotetičkih naznaka, smatrat ćemo da je za određenje ovog faktora dovoljno imenovati ga kao **RELIGIJSKA ORIJENTACIJA**.

Iz prethodne analize evidentna je svojevrsna konceptualna »familijarnost« nekih dobivenih dimenzija. Statističkim rječnikom kazano, neke od dobivenih dimenzija morale bi biti međusobno korelirane. Bacimo kraći pogled na matricu korelacija latentnih dimenzija.

Tablica 3 – Interkorelacije političkih koncepata

	PBQ 1	PBQ 2	PBQ 3	PBQ 4
PBQ 1	1.00	.01	.30	.29
PBQ 2		1.00	-.08	.09
PBQ 3			1.00	.16
PBQ 4				1.00

13 Dimenzije ovog tipa bile su najčešće inkorporirane u kontekst nacije, etnosa, tradicije i sl. Time su one uglavnom »nadopunjavale« ostale, često dominantnije sadržaje. Dimenzije su u svojim radovima opisali Šiber, Pantić, Jerbić, Katunarić i Čulig.

Ukratko, nešto veće pozitivne korelacije postoje između 1. i 3. te 1. i 4. dimenzije, upola manja je korelacija između 3. i 4. dimenzije, dok je druga dimenzija korelacijski samosvojna. Navedimo zbog preglednosti nazive svih dimenzija:

PBQ 1: NACIONALNI PURIZAM

PBQ 2: POLITIČKI LIBERALIZAM

PBQ 3: SITUACIJSKI ETATIZAM

PBQ 4: RELIGIJSKA ORIJENTACIJA

Nacionalni purizam jednim je dijelom povezan sa situacijskim etatizmom a drugim s religijskom orijentacijom. Istovremeno, ove su tri dimenzije inkompatibilne s političkim liberalizmom. Ne opozitne, već inkompatibilne, dakle bez ikakve korelacije. Ova »ili-ili« distinkcija ukazuje na bitno različita polazišta zastupnika političkog liberalizma u odnosu na polazišta ostale tri dimenzije te vjerojatno nemogućnost bilo kakvog ozbiljnijeg političkog dijaloga.

Nalazi našeg istraživanja pokazuju se plauzibilnim i u kontekstu recentnijih istraživanja ove problematike. Naime, nedavno provedeno istraživanje političkih koncepta studentske populacije konstatiralo je postojanje latentne dimenzije na kojoj su nacionalni, religijski i etatički sadržaji bili ravnopravno i konzistentno zastupljeni (Čulig i Uzelac, 1992). S obzirom na situacijske determinante (rat u Hrvatskoj!), ova politička homogenizacija potpuno je razumljiva. No, isto je tako razumljivo i postupno diferenciranje ovih orijentacija u donekle promijenjenoj socio-ratnoj situaciji, u kojoj prividno jenjavaju ratne tenzije i neposredna ratna ugroženost, dok na površinu političke scene izbijaju socijalni i političko-konstitutivni problemi. Zato ne treba čuditi što u relativno kratkom vremenu dolazi do pucanja krhkih spona u političkoj koaliciji, koja je ionako po svojoj prirodi nespojiva.

Ukoliko su prethodna zapažanja točna, diferencijacija na političkom planu nastavit će se i dalje, pri čemu će politička argumentacija vjerojatno sve više posezati za politiziranjem onih tema koje su po svojoj prirodi ne-politične, ali upravo zato bliske potencijalnim biračima i/ili simpatizerima.

Smatramo uputnim upozoriti na kraju ovog poglavlja na očitu vezu između pojedinih političkih koncepta i distribucija frekvencija tvrdnji koje ih tvore. Naime, evidentno je da su gotovo sve tvrdnje koje visoko saturiraju koncept političkog liberalizma *de facto* i najprihvaćenije. S druge strane, većina tvrdnji koje čine nacionalni purizam spadaju u najmanje prihvaćene tvrdnje. Preostale dvije dimenzije sadrže tvrdnje koje su također slabo ili nikako prihvaćene. Zato je uputno govoriti o većoj rasprostranjenosti zagovornika političkog liberalizma, kao i o većoj rasprostranjenosti protivnika ostalih ekstrahiranih dimenzija. No, jedno je idejno opredjeljivanje a drugo je realno političko ponašanje. O tome najbolje govore rezultati obaju izbora provedenih u Hrvatskoj u posljednje tri godine.

3.3 Relacije ideja napretka i političkih koncepta

Premda je razmatranje oba analizirana prostora promišljanja samo po sebi zanimljivo i instruktivno za daljnje analize, to nije ujedno i osnovna tema ovog rada. Kako smo to u početku istaknuli, ovdje nas je ponajprije zanimalo koje su potencijalne relacije između dobivenih ideja napretka i ekstrahiranih političkih koncepta. Odgovor na ovo pitanje dat će nam analiza kanoničkih relacija ekstrahiranih dimenzija oba prostora.

Kao što je poznato, analiza kanoničkih relacija maksimalizira moguće veze između dvaju skupova normalno distribuiranih varijabli, ekstrahirajući iz oba skupa one linearne kombinacije varijabli koje maksimalizaciju zajedničke varijance statistički signifikantno reprezentiraju. Standardni model kanoničke analize operira s manifestnim varijablama, što ovdje nije slučaj. Naime, u našem slučaju ispituje se kanonička veza između dvaju skupova latentnih dimenzija, pa se naša kanonika svodi na varijantu biortogonalne faktorske analize. Cilj ove analize jest ekstrahiranje takvih parova dimenzija čija će korelacija biti maksimalna a koje će u kanoničkom smislu biti ortogonalne.

U daljnjem tekstu interpretirat ćemo ponajprije matricu kroskorelacija oba skupa latentnih dimenzija, a potom ćemo za ekstrahirane kanoničke parove dimenzija analizirati ideje napretka i političke koncepte koji te relacije čine.¹⁴

Tablica 4 – Kroskorelacije ideja napretka i političkih koncepata

	PBQ 1	PBQ 2	PBQ 3	PBQ 4
NBQ 1	.01	-.07	.15	.20
NBQ 2	.31	-.34	.40	.00
NBQ 3	.19	.21	.33	-.11

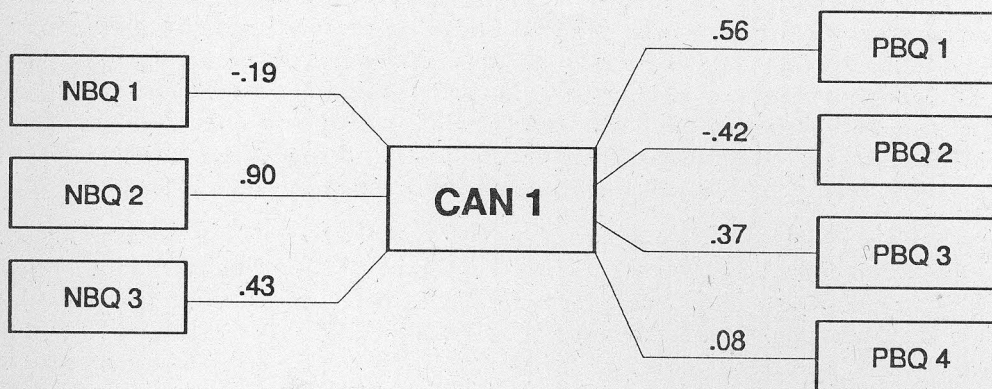
Već se iz gornje tablice jasno vidi koje dimenzije u oba prostora uopće imaju zadovoljavajuće korelacije, što znači da će one biti i temelj kanoničke veze ovih dvaju skupova. Zaključujemo da od tri dimenzije poimanja napretka jedino »Vrijednosno–moralno osporavanje napretka« (NBQ 1) ne doprinosi vezi analiziranih prostora. Jedina, premda vrlo slaba, veza jest ona s »Religijskom orijentacijom« (PBQ 4). Ova veza je logična, iako je riječ o različitim sadržajima, pa se može zaključiti da je ono što ih zbližava njihovo zajedničko ishodište – moralizam.

Preostale dvije dimenzije napretka nešto su jače korelirane s političkim konceptima. Tako je primjerice »Nekritički tehnicizam« (NBQ 2) pozitivno vezan s »Nacionalnim purizmom« (PBQ 1) i »Situacijskim etatizmom« (PBQ 3) te negativno s »Političkim liberalizmom« (PBQ 2). Preostalo poimanje napretka (»Humanističko–tehnički optimizam napretka«) nešto je jače vezano sa »Situacijskim etatizmom« te relativno slabo s »Političkim liberalizmom«. To su ujedno i jedine »ozbiljnije« korelacije za formiranje kanoničke veze.

Analiza kanoničkih relacija izdvojila je dvije međusobno ortogonalne kanoničke relacije koje su po Bartlettovom kriteriju statistički signifikantne, a od kojih prva tumači 34.8% zajedničke varijance oba prostora, dok druga tumači 21.9% zajedničke varijance. Navest ćemo kanoničke koeficijente pojedinih dimenzija na oba para kanoničkih faktora.

14 Budući da analiza kanoničkih relacija proizvodi i matricu krosfaktora, koja u neku ruku predstavlja kontrolu saturacija na kanoničkim faktorima, bilo bi potrebno zbog korektnosti navesti i te rezultate. Ovdje to nije učinjeno jer nam ona nije nimalo promijenila raspored i saturacije varijabli na dobivenim parovima kanoničkih dimenzija.

Shema 1 – Prva kanonička relacija prostora napretka i političkih stavova

Najkraće rečeno, sadržaji koji povezuju prostor poimanja napretka i političke koncepte generirani su iz ideja nekritičkog tehnicizma s jedne strane, odnosno nacionalnog purizma s druge, uz djelomični utjecaj situacijskog etatizma te ideja suprotnih političkom liberalizmu.

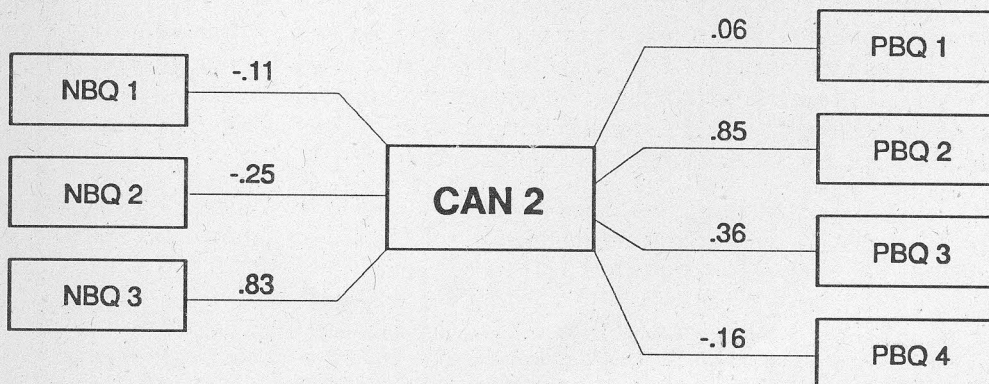
Dakle, pretpostavimo li da je viđenje napretka uvjetovano viđenjem prostora politike, tada je jedna od mogućih relacija upravo ova opisana. Sklonost etatizmu i nacionalnom purizmu veća je kod onih pojedinaca koji su više nego skloni glorificirati tehniku, bespogovorno vjerovati u znanost i doživljavati savršenstvo tehničkog svijeta kao ideal ljudskog življenja.

Alternativno, oni koji su neskloni etatizmu i nacionalnom purizmu, bit će neskloni i tehnicizmu. Može se također zaključiti da su ovi potonji pomalo liberalistički nastrojeni, no više na »simpatizerskoj« razini nego na razini političkog opredjeljivanja.

S druge strane, opredijeljenost za nekritički tehnicizam podrazumijeva blago simpatiziranje (ali ne i apsolutno potrebno!) viđenja napretka kroz humanističko-tehničku racionalnu argumentaciju (NBQ 3), čija je saturacija na kanoničkom faktoru upola manja, no još uvijek zadovoljavajućeg iznosa (.43)

Pogledajmo sada rezultate dobivene na drugom paru kanoničkih dimenzija.

Shema 2 – Druga kanonička relacija prostora napretka i političkih stavova

Jedine dvije dimenzije koje znatnije doprinose ovoj kanoničkoj relaciji jesu NBQ 3 i PBQ 2. Dakle, sklonost političkom liberalizmu podjednako je jako izražena kao i sklonost prema »Humanističko tehničkom optimizmu napretka«. Ovoj relaciji doprinosi i situacijski etatizam, ali u mnogo manjoj mjeri. To znači da će i njegovi zastupnici biti skloni humanističko–tehničkom optimizmu u poimanju napretka. To, dakako, ne podrazumijeva srodnost političkih stavova onih koji zastupaju »Politički liberalizam« i »Situacijski etatizam«, nego samo to da i jedni i drugi pomalo slično gledaju na ideju napretka, braneci pozitivnost njegove tehničke utemeljenosti.

Već smo napomenuli da je okosnica NBQ 2 pokušaj vrijednosnog utemeljenja znanstveno–tehničkog progressa, njegovo konceptualno impostiranje i pokušaj reafirmiranja njegovog habitusa na temporalistički način. Budući da koncepti napretka predstavljaju »pogled prema naprijed«, koji jest određujući za ovo »sada–i–ovdje«, oni time nužno određuju i političko ponašanje, posebno na planu donošenja važnih političkih odluka. Konkretnije rečeno, političko neslaganje zastupnika liberalizma i etatizma ne mora značiti i njihovo razilaženje u poimanju napretka. Ova konceptualna »translacija« omogućit će privid političkog konsenzusa, koji će bitna razilaženja potisnuti na margine, dok će s druge strane omogućiti donošenje barem nekih političkih odluka. Je li to za upravljanje društvom dobro ili loše, teško je reći, no svakako može značiti korak naprijed u vođenju istinskog političkog dijaloga. »Žrtveno janje« ovog konsenzusa mogla bi biti čovjekova okolina, što svakako nije dobro, ne samo za sudionike dijaloga već i za društvo općenito...

4. ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja pokazali su opravdanost hipoteze o postojanju veze između prostora političkih stavova i ideja napretka. Dakako, dobivene relacije odnose se samo na one političke koncepte i ideje napretka koje su ovim istraživanjem identificirane. Naše je mišljenje da one ujedno obuhvaćaju i najvažnije strukture promišljanja, karakteristične za našu aktualnu situaciju.

Istraživanje prostora napretka ustanovilo je postojanje triju tipičnih viđenja napretka, od kojih je prvo samosvojno (NBQ 1), dok preostala dva predstavljaju načelno kongruentne sadržaje, pri čemu je NBQ 2 nekritičko prihvaćanje, a NBQ 3 racionalno impostiranje tehnicističkog koncepta.

Istraživanje prostora političkih koncepata, po našem je mišljenju dalo dobru sliku hrvatske političke stvarnosti. Politički koncepti koje smo ekstrahirali odnose se, doduše, na politička viđenja studentske populacije, no ostavljaju mogućnost ekstrapolacije na širi društveni kontekst.¹⁵ U svakom slučaju, one se osvrću na dominantne teme hrvatske politike: nacionalna diferencijacija, religija (Crkva), demokratske slobode, liberalizacija i uloga države u političkom životu.

Traganje za postojećim relacijama ovih dvaju segmenata mišljenja konstatiralo je postojanje dviju međusobno nezavisnih relacija, koje razotkrivaju selektivnost u odabiru sadržaja i tema implicitnih navedenim segmentima.

¹⁵ Ne samo imena pojedinih koncepata, već i njihova tematika, odgovaraju onim sadržajima koji su dominantni u realnom političkom prostoru. Također, njihova slika u velikoj mjeri odgovara »rasporedu« političkih snaga na političkom kontinuumu prostora hrvatske politike.

Prva kanonička relacija otkriva nam sukladnost između politički »desnijih« konceptata i nekritičkog tehnicizma. Zastupnici takvih konceptata skloni su viđenju napretka kao neupitnog, tehnicistički određenog puta u bolju (čitaj: po čovjeka udobniju i lagodniju) budućnost. Premda je njihovo htijenje razumljivo (posebno u kontekstu opće neimaštine), začuđuje gotovo posvemašnji izostanak potencijalne racionalne, što upućuje na zaključak o svojevrsnoj političkoj »naivi« ili, kako se to u žargonu ljepše kaže, »računu bez krčmara«.

Druga kanonička relacija zapravo je reprezentiranje slučaja u kojem *de facto* politički alternativno usmjereno mišljenje pokušava na prividno ne-političkoj temi utemeljiti svoj politički legitimitet. Identična konačna htijenja na planu individualnog života pojedinca idealna su »formula« za realizaciju stvarnih političkih interesa, koji se ukratko mogu svesti na ideju legaliziranja (dakle pravosnažnosti) političke konkurencije. Iako je to u svim modernim demokracijama gotovo uvriježena procedura, očito je da u inicijalnom procesu konstituiranja demokratskog društva – kakvo nastoji biti ovo naše – postoji niz zapreka koje nameću oni koji su začeli ovaj proces, za što traže ne samo adekvatno društveno priznanje već i odgovarajuće institucionalno determiniranje. Ima li u tom procesu mjesta za političku alternativu, ozbiljno je pitanje. No, činjenica je da studentska populacija u velikoj mjeri podržava ove alternativne ideje, o čemu svjedoče i rezultati univarijatne analize. Naime, velika većina ispitanika podržava upravo stavove političkog liberalizma.

Uputno je na kraju ovoga rada zamisliti se nad potencijalnom slikom političke budućnosti Hrvatske, koju nam rezultati ovog istraživanja sugeriraju. Razumno je, naime, pretpostaviti da će upravo ova studentska populacija u budućoj podjeli rada zauzeti u društvu takve pozicije s kojih će moći donositi ključne političke odluke, presudne za ustrojstvo i sudbinu našeg društva. Ukoliko se do tog trenutka ne dogode neke bitne socijalne i političke perturbacije, valja očekivati da će njihova sadašnja vrijednosna i stavovska orijentiranost biti temeljem njihova budućeg ponašanje na realnom političkom planu. Ukoliko analizirane opcije pobijede, imat ćemo društvo blagostanja(?), a o čovjekovoj okolini »da i ne govorimo«...

LITERATURA:

- Cifrić, I. (1993a). Svijest na razmeđu napretka i opstanka. *Socijalna ekologija* 2(1):73–89
- Cifrić, I. (1993b). Napredak i koncepcije razvoja. *Socijalna ekologija*, 2(3):427–446.
- Čulig, B. (1992a). Socijalna anatomija nekih političkih i kulturnih determinanti viđenja poslijeratnog života u Hrvatskoj. U: Čaldarović, O., Mesić, M. i Štulhofer, A. (ur.), *Sociologija i rat*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Čulig, B. (1992b). **Vrijednosti i politički stavovi kao determinante ekoloških orijentacija, doktorska disertacija**. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Čulig, B. i Uzelac, G. (1992) Politički koncepti i viđenje budućnosti. U: Čaldarović, O., Mesić, M. i Štulhofer, A. (ur.), *Sociologija i rat*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Kalanj, R. (1992). Današnje značenje ideje napretka. U: Cifrić, I. (ur.), *Razvoj – pretpostavke i ekološka protuslovlja*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Kalanj, R. (1993). Napredak u socijalnoekološkom vidokrugu. *Socijalna ekologija*, 2(1):63–72.
- Štalec, J., Momirović, K. (1971). Ukupna valjana varijanca kao osnovica za određivanje broja značajnih glavnih komponenti. *Kineziologija*, 1:78.

PROGRESS AND POLITICAL CONCEPTS

Benjamin Čulig
Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

The work is analysing the relations of different viewpoints regarding the ideas of the progress and different political concepts. The research has been made on the random representative sample (N=547) of student population of the Zagreb and Rijeka Universities. Adequate instruments had been construed consisting of the Likert type scales, with 30 items for measuring the idea of the progress, i.e. 47 items measuring the political concepts.

In order to be testing the hypothesis on political definition of different views on the idea of the progress, both spaces had the latent orthoblique dimensions extracted, under the component model, with the PB criterion for retaining the significant dimensions. The standard bi-orthogonal canonical analysis has been performed between the obtained dimensions.

The results are pointing to the existence of three concepts of progress: 1) value and moral denial of progress, 2) non-critical technicism and 3) humanistic and technical optimism regarding the progress. The following political concepts have been obtained: 1) national purism, 2) political liberalism, 3) situational etatism and 4) religious orientation.

The analysis of canonical relations has discovered the existence of two inter-independent relations. The first canonical relation is suggesting the existence of the connection between the political more "right" concepts and non-critical technicism, while the second one is connecting the political liberalism and humanistic and technical optimism regarding the progress. Both relations are bringing to light the technicist option as the potential basis for the establishing of the political dialogue between the politically in-commensurable concepts, all to the detriment of the man's environment.

Key words: ideas on the progress, political concepts, political attitudes

FORTSCHRITT UND POLITISCHE KONZEPTE

Benjamin Čulig
Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

In dem Aufsatz werden die Verhältnisse verschiedener Ansichten der Idee von Fortschritt und von verschiedenen politischen Konzepten analysiert. Die Forschung wurde auf einem zufälligen repräsentativen Muster (N=547) der Studentenbevölkerung der Universitäten in Zagreb und Rijeka durchgeführt. Es wurden die entsprechenden Instrumente konstruiert, die aus Likert-Typ-Skalen bestanden, mit 30 Teilchen zur Messung der Fortschrittsidee, bzw. 47 Teilchen zur Messung der politischen Konzepte.

Um die Hypothese über die politische Bestimmtheit verschiedener Ansichten der Fortschrittsidee zu testen, wurden in beiden Räumen die schrägen latenten orthobliquen Dimensionen extrahiert, unter dem Komponentenmodell, beim PB Kriterium zur Behaltung der signifikanten Dimensionen. Unter den erhaltenen Dimensionen wurde eine standardgemässe bi-orthogonale kanonische Analyse durchgeführt.

Die Ergebnisse weisen auf das Bestehen von drei Auffassungen des Fortschritts auf: 1) die wert-moralische Bestreitung des Fortschritts, 2) der unkritische Technizismus, und 3) der humanistisch-technische Optimismus des Fortschritts. Die folgenden politischen Konzepte wurden erhalten: 1) der nationale Purismus, 2) der politische Liberalismus, 3) der situative Etatismus und 4) die Religionsorientierung.

Die Analyse der kanonischen Relationen zeugte das Vorhandensein von zwei gegenseitig unabhängigen Relationen. Die erste kanonische Relation suggeriert das Vorhandensein einer Beziehung zwischen politisch "recht orientierten" Konzepten und dem unkritischen Technizismus, während die zweite den politischen Liberalismus mit dem humanistisch-technischen Optimismus des Fortschritts verbindet. Die beiden Relationen enthüllen die technizistische Option als potentielle Basis zur Schaffung des politischen Dialogs zwischen politisch inkommensurablen Konzepten, zu Schaden der menschlichen Umwelt.

Grundausrücke: Ideen des Fortschritts, politische Konzepte, politische Stellungnahmen